

Mari Wiklund

RANSKAN

Ä Ä N T Ä M I S O P A S

FINN LECTURA

ISBN 978-951-792-720-8

© Mari Wiklund

© Finn Lectura, 2015

Graafinen suunnittelu ja piirroskuvitus Susanna Appel

Tämä teos on yhdistetty työ- ja oppikirja.

Teos on suojattu tekijänoikeuslailla (404/61).

Työkirjasivujen tai niiden osien valokopiointi, skannaaminen tai muu digitaalinen kopiointi on kokonaan kielletty.

Tekstisivujen tai niiden osien valokopiointi, skannaaminen tai muu digitaalinen kopiointi on kielletty, ellei siihen ole hankittu lupaa.

Tarkista onko oppilaitoksellanne voimassaolevat valokopiointi- ja digiluvat.

Lisätietoja luvista antaa Kopiosto ry www.kopiosto.fi.

Teoksen tai sen osan muuntelu on ehdottomasti kielletty.

SISÄLLYS

Johdanto	7
1 Fonetikan ja fonologian peruskäsitteitä ja -yksiköitä	9
1.1 Peruskäsitteistä	9
1.1.1 Mitä on fonetiikka?	9
1.1.2 Mitä on fonologia?	10
1.1.3 Perusyksiköitä	11
1.1.3.1 Äänne (<i>son</i>) eli segmentti (<i>segment</i>)	11
1.1.3.2 Tavu (<i>syllabe</i>)	11
1.1.3.3 Sana (<i>mot</i>)	14
1.1.3.4 Foneemi (<i>phonème</i>)	15
1.1.3.5 Allofoni (<i>allophone</i>)	15
1.1.3.6 Minimipari (<i>paire minimale</i>)	15
1.2 Foneettiset symbolit	16
1.3 Ääntöelimet ja -paikat	16
1.4 Ranskan foneemit	18
Tehtävät	20
2 Rytmijakso, prosodia, e caduc -äänne, elisio, kvantiteetti, pidennetty vokaali, geminaatta, ranskan konsonanttien kestoja koskevia sääntöjä, assimilaatio	21
2.1 Rytmijakso	21
2.2 Prosodiasta	22
2.3 <i>E caduc</i> -äänne	23
2.3.1 Yleistä <i>e caduc</i> -äänteestä	23
2.3.2 <i>E caduc</i> -äänteen distribuu-tiosäännöistä	24
2.4 Elisio	25
2.5 Kvantiteetti	26
2.6 Pidennetty vokaali	26
2.7 Geminaatta	27
2.8 Ranskan konsonanttien kestoja koskevia sääntöjä	27
2.9 Assimilaatio	29
2.9.1 Peräkkäisten konsonanttien assimiloituminen	29
2.9.2 Täydellinen avautumisassimilaatio	30
Tehtävät	31

3 Ranskan vokaalit (Osa 1)	32
3.1 Yleistä ranskan vokaaleista	32
3.2 Oraalivokaalit	34
3.2.1 Palataaliset oraalivokaalit	34
3.2.1.1 Laveat palataaliset oraalivokaalit	34
3.2.1.2 Pyöreät palataaliset oraalivokaalit	35
3.2.1.3 Väljät palataaliset oraalivokaalit	35
3.2.1.4 Puoliväljät palataaliset oraalivokaalit	35
3.2.1.5 Puolisuppeat palataaliset oraalivokaalit	36
3.2.1.6 Suppeat palataaliset oraalivokaalit	36
3.2.2 Velaariset oraalivokaalit	37
Tehtävät	39
4 Ranskan vokaalit (Osa 2)	40
4.1 Nasaalivokaalit	40
4.2 Laveat palataaliset oraalivokaalit	41
4.2.1 Lavea (pyöritymätön eli illabiaalinen) suppea palataalinen oraalivokaali /i/	41
4.2.2 Lavea (pyöritymätön eli illabiaalinen) puolisupea palataalinen oraalivokaali /e/	43
4.2.3 Lavea (pyöritymätön eli illabiaalinen) puoliväljä palataalinen oraalivokaali /ɛ/	46
4.2.4 Lavea (pyöritymätön eli illabiaalinen) väljä palataalinen oraalivokaali /a/	48
Tehtävät	51
5 Ranskan vokaalit (Osa 3)	52
5.1 Pyöreät palataaliset oraalivokaalit	52
5.1.1 Pyöreä (labiaalinen) suppea palataalinen oraalivokaali /y/	52
5.1.2 Pyöreä (labiaalinen) puolisupea palataalinen oraalivokaali /ø/	55
5.1.3 Pyöreä (labiaalinen) puoliväljä palataalinen oraalivokaali /œ/	57
5.2 Velaariset oraalivokaalit	59
5.2.1 Pyöreä (labiaalinen) suppea velaarinen oraalivokaali /u/	59
5.2.2 Pyöreä (labiaalinen) puolisupea velaarinen/faryngaalinen oraalivokaali /o/	61
5.2.3 Pyöreä (labiaalinen) puoliväljä velaarinen/faryngaalinen oraalivokaali /ɔ/	63
5.2.4 Lavea (pyöritymätön eli illabiaalinen) väljä velaarinen oraalivokaali /ɑ/	65
Tehtävät	68

6 Ranskan vokaalit (Osa 4)	70
6.1 Yleistä nasaalivokaaleista	70
6.1.1 Lavea (pyöristymätön eli illabiaalinen) väljä velaarinen nasaalivokaali /ǣ/	72
6.1.2 Lavea (pyöristymätön eli illabiaalinen) puoliväljä palataalinen nasaalivokaali /ɛ̃/	74
6.1.3 Pyöreä (eli labiaalinen) puoliväljä velaarinen nasaalivokaali /ɔ̃/	76
6.1.4 Pyöreä (eli labiaalinen) puoliväljä palataalinen nasaalivokaali /œ̃/	77
Tehtävä	80
7 Ranskan konsonantit (Osa 1)	81
7.1 Yleistä ranskan konsonanteista	81
7.2 Artikulaatiotavat	82
7.2.1 Klusiilit eli umpiäänteet	82
7.2.2 Nasaalikonsonantit eli nenä-äänteet	83
7.2.3 Likvidat	83
7.2.4 Frikatiivit eli hankausäänteet	84
7.2.5 Puolikonsonantit	84
7.3 Artikulaatiopaikat	85
7.3.1 Klusiilien eli umpiäänteiden artikulaatiopaikat	86
7.3.2 Nasaalikonsonanttien eli nenä-äänteiden artikulaatiopaikat	87
7.3.3 Likvidojen artikulaatiopaikat	89
7.3.4 Frikatiivien eli hankausäänteiden artikulaatiopaikat	90
7.3.5 Puolikonsonanttien artikulaatiopaikat	92
Tehtävät	94
8 Ranskan konsonantit (Osa 2)	96
8.1 Ranskan klusiilit	96
8.1.1 Soinnillinen bilabiaalinen klusiili /b/	96
8.1.2 Soinniton bilabiaalinen klusiili /p/	97
8.1.3 Soinnillinen apiko-dentaalinen klusiili /d/	98
8.1.4 Soinniton apiko-dentaalinen klusiili /t/	99
8.1.5 Soinnillinen dorso-palataalinen tai dorso-velaarinen klusiili /g/	101
8.1.6 Soinniton dorso-palataalinen tai dorso-velaarinen klusiili /k/	102
Tehtävät	104
9 Ranskan konsonantit (Osa 3)	105
9.1 Nasaalit	105
9.1.1 Bilabiaalinen nasaalikonsonantti /m/	105
9.1.2 Apiko-dentaalinen nasaalikonsonantti /n/	106
9.1.3 Dorso-palataalinen nasaalikonsonantti /ɲ/	107
9.1.4 Dorso-velaarinen nasaalikonsonantti /ŋ/	108

9.2	Likvidat	109
9.2.1	Apiko-dentaalinen tai apiko-alveolaarinen lateraali /l/	109
9.2.2	Dorso-uvulaarinen (tai postvelaarinen) tremulantti tai frikatiivi /R/	110
9.3	Puolikonsonantit	111
9.3.1	Dorso-palataalinen pyöristymätön puolikonsonantti /j/	112
9.3.2	Dorso-palataalinen pyöristynyt puolikonsonantti /ɥ/	113
9.3.3	Dorso-velaarinen pyöristynyt puolikonsonantti /w/	114
	Tehtävät	116
10	Ranskan konsonantit (Osa 4)	117
10.1	Frikatiivit	117
10.1.1	Labio-dentaalinen soinnillinen frikatiivi /v/	117
10.1.2	Labio-dentaalinen soinniton frikatiivi /f/	118
10.1.3	Predorso-alveolaarinen tai apiko-alveolaarinen soinnillinen frikatiivi /z/	119
10.1.4	Predorso-alveolaarinen soinniton frikatiivi /s/	120
10.1.5	Apiko-alveolaarinen soinnillinen frikatiivi /ʒ/	122
10.1.6	Apiko-alveolaarinen soinniton frikatiivi /ʃ/	123
	Tehtävä	125
11	Sidonta ja ketjuttaminen.	126
11.1	Sidonta ja ketjuttaminen	126
11.2	Sidontakonsonanttien graafisen asun ja ääntämisasun suhde	128
11.3	Sidontasäännöt	128
11.3.1	Milloin sidonta tehdään aina?	128
11.3.2	Milloin sidontaa ei koskaan tehdä?	131
11.3.3	Muuta huomioitavaa sidontaan liittyen	133
	Tehtävät	134
	Tehtävien vastaukset	135
	Lähdeviitteet	144
	Äänitteen raitaluettelo	146

Johdanto

Ranskan kielen äänteet tuottavat usein ongelmia suomea äidinkielenään puhuville kielenoppijoille. Syynä tähän ovat kielten varsin erilaiset äännejärjestelmät. Yhtäältä ranskassa on joitakin foneemeita¹, joita suomessa ei ole lainkaan. Tällaisia ovat esimerkiksi frikatiivit eli hankausäänteet /z/ (esim. sanassa *jeune*, 'nuori') ja /ʃ/ (esim. sanassa *vache*, 'lehmä'). Toisaalta jotkut sinänsä tutut foneemit ovatkin ranskassa erilaisia. Tästä selvin esimerkki lie-nee ranskan /ʀ/ (esim. sanassa *parler*, 'puhua'), joka on varsin erilainen kuin suomen /r/ (esim. sanassa 'riita'). Lisäksi joitakin suomen vokaaleja vastaa ranskassa kaksi hieman erilaista foneemia, koska ranskassa vokaalien väljyyssasteita on neljä, kun taas suomessa niitä on vain kolme. Tästä johtuen suomessa on vain puolisuuppea /e/, kun taas ranskassa on sekä puolisuuppea /e/ että puoliväljä /ɛ/; suomessa on vain puolisuuppea /o/, kun taas ranskan järjestelmään kuuluu sekä puolisuuppea /o/ että puoliväljä /ɔ/, jne.

Ranskan ääntämistä luonnehtii kauttaaltaan tiukkuus, kun taas suomen ääntämiselle on tyypillistä höllyys. Artikulaatioelimet ovat siis ranskaa puhuttaessa huomattavassa jännitystilassa, kun taas suomessa ne ovat melko rentoina. Artikulaation tiukkuudesta johtuukin jossain määrin se, että puhuvan ranskalaisen kasvat saattavat suomalaisesta vaikuttaa ilmeikkäältä. Ranskalaisen puhujan huulet todellakin liikkuvat enemmän kuin suomalaisen, ja myös poskien lihakset ovat ranskaa puhuttaessa tyypillisesti suuremmassa jännitystilassa. Esimerkiksi vokaalien pyöreys toteutuu ranskassa voimakkaammin kuin suomessa: ranskan /y/:tä tuottaessa huulet ovat pyöreämmät kuin suomen /y/:ssä ja suuntautuvat vahvemmin ulospäin. Sinänsä tutulta vaikuttavien äänteiden tuottamismekanismeissa on siis pieniä eroja, jotka vaikuttavat luonnollisestikin siihen, miltä äänteet puheessa kuulostavat.

Suomen kielelle tyypillisten tuottamismekanismien suora siirtäminen ranskaan saa helposti aikaan voimakkaan vierasperäisen korostuksen ja voi jopa vaikeuttaa puheen ymmärrettävyyttä. Tämän oppaan tarkoitus onkin

1 Foneemilla (ransk. *phonème*) tarkoitetaan kielen fonologiseen järjestelmään kuuluvaa pienintä mahdollista yksikköä, jolla on merkitystä erottava tehtävä. Foneemi konkretisoituu puheessa äänteenä. (Lisää foneemin ja äänteen eroista luvussa 1.1.3.4).

käsitellä ranskan foneemeita kontrastiivisesta näkökulmasta. Toisin sanottuna tulevissa kappaleissa nostetaan mahdollisimman konkreettisesti esiin suomen ja ranskan ääntämisen eroja sekä ranskan piirteitä, joihin suomea äidinkielenään puhuvien tulisi erityisesti kiinnittää huomiota. Opas on suunniteltu vastaamaan yliopistotasoisien ranskalaisen filologian oppiaineen perusopintoihin sisältyvän fonetiikan kurssin tarpeita. Opas on laadittu mahdollisimman yleistajuiseksi ja helposti lähestyttäväksi. Täten se soveltuu myös muuhun opetuskäyttöön sekä itseopiskeluun. Teoreettisia selityksiä tuetaan kuva- ja äänimateriaalein. Lisäksi kirja sisältää käytännön ääntämisharjoituksia sekä kertaustehtäviä². Keskeisimmät termit ja käsitteet annetaan myös ranskaksi.

Kirjan ensimmäisessä ja toisessa luvussa käsitellään fonetiikan ja fonologian peruskäsitteitä, -yksiköitä ja -ilmiöitä. Sen jälkeen siirrytään ranskan vokaaleihin. Ensin käsitellään vokaalijärjestelmää pääpiirteissään (luku 3), ja sen jälkeen vokaaleita luokittain ja yksitellen (luvut 4–6). Seuraavaksi siirrytään konsonantteihin, joita tarkastellaan ensin yleisluontoisesti (luku 7) ja sitten yksitellen (luvut 8–10). Luku 11 keskittyy sidonnan ja ketjuttamisen käsitteisiin sekä sidontasääntöihin.

Kiitokset kustannustoimittaja Rita Kokkolalle tarkasta toimitustyöstä, graafikko Susanna Appelille hienoista piirroksista sekä taiton tekemisestä, yliopistonlehtori Olli Philippe Lautenbacherille ääniesimerkkien lukemisesta sekä professori Juhani Härmälle ja yliopistonlehtori Olli Philippe Lautenbacherille käsikirjoituksen sisällön kommentoinnista. Kiitokset myös miehelleni Axel Wiklundille kaikesta tuesta tämän oppaan valmisteluprosessin aikana.

Helsingissä 23.2.2015

Mari Wiklund

FT, dosentti

Helsingin yliopisto

2 Kertaustehtävät on suunnattu erityisesti yliopisto-opiskelijoille, jotka valmistautuvat ranskalaisen filologian fonetiikan luentosarjan loppukuulusteluun. Toki muutkin kirjassa esitettyjen tietojen perinpohjaiseen hallintaan pyrkivät lukijat voivat hyötyä niistä.

1 Fonetikan ja fonologian peruskäsitteitä ja -yksiköitä

Tässä luvussa käydään lyhyesti läpi fonetiikan ja fonologian peruskäsitteitä ja -yksiköitä. Luku on sisällöltään teoreettinen eikä vielä suoranaisesti kohdistu ranskan ääntämiseen. Kyseessä on pikemminkin yleisluontoinen pintaraapaisu tieteenalaan, jonka piiriin äänneet kuuluvat. (Ainoastaan konkreettisista ääntämisoheista kiinnostuneet lukijat eivät siis välttämättä menetä paljon, vaikka siirtyisivät suoraan lukuun 2.)

1.1 PERUSKÄSITTEISTÄ

1.1.1 Mitä on fonetiikka?³

'Fonetiikka'-termi (ransk. *phonétique*) tulee kreikan sanasta *phōnē*, joka tarkoittaa 'ääntä'. Jos siis termi olisi pakko suomentaa, yksi mahdollinen käännös voisi olla 'äänioppi'. Kyseinen käännös ei kuitenkaan ole täysin tyydyttävä, koska siitä ei käy ilmi, että fonetiikka on kiinnostunut nimenomaan puheäänestä. Fonetikan taustalla on yksilön tarve muuttaa kielellinen viesti akustiseen muotoon, puheeksi, jotta se saadaan välitettyä vastaanottajalle.

Fonetikan tutkimuskohteena on yhtäältä se, miten abstraktit kielelliset muodot muuttuvat konkreettisesti havaittavaksi puheeksi, sekä toisaalta se, miten havaittu puhe muuttuu kielelliseksi tulkinnaksi. Näkökulmaksi voidaan siis valita joko puhujan tai kuulijan suoritus. Tarkemmin sanottuna fonetiikassa tutkitaan etenkin äänneitä, puheen prosodiaa⁴, äänenlaatua sekä näiden esiintymiseen vaikuttavia taustatekijöitä.

Fonetiikassa ollaan kiinnostuneita sekä universaaleista että kielikohtaisista piirteistä. Yleinen fonetiikka tutkii puheviestinnän taustalla olevia yleisiä lainalaisuuksia ja edellytyksiä. Se on myös kiinnostunut kielten foneettisesta

3 Ks. myös Iivonen & Aulanko (2001).

4 'Prosodially' tarkoitetaan yhtä äännettä laajemmalle alalle ulottuvia puheen piirteitä. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi melodia, intensiteetti, rytmi, nopeus, tauot ja painotus.

typologiasta sekä kieltenvälisestä vertailusta. Foneettisessa typologiassa on kyse kielten luokittelusta eri tyypeiksi niiden foneettisten ominaisuuksien perusteella. Kieltenvälisessä vertailussa puolestaan voidaan ottaa kohteeksi kaksi tai useampia kieliä ja pyrkiä löytämään niistä foneettisia samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia.

Erityiskielten fonetiikka keskittyy johonkin tiettyyn kieleen. Tässä oppaassa keskitytään ranskaan. Lähestymistapa on kuitenkin vertaileva, sillä oppaassa käsitellään ranskan ääntämistä erityisesti suomea äidinkielenään puhuvien näkökulmasta.

1.1.2 Mitä on fonologia?⁵

Fonologia (ransk. *phonologie*) puolestaan on kielen järjestelmän osa, samoin kuin esimerkiksi morfologia (muoto-oppi), leksikko (sanasto) ja syntaksi (lauseoppi). Termi 'fonologia' tulee kreikan sanoista *phōnḗ*, 'ääni', ja *lógos*, 'puhe'. Se käännetään usein suomeksi 'äänneoppi'. Käännös on melko osuva, joskin termi 'äänne' on fonetiikan eikä fonologian perusyksikkö. Fonologian perusyksikkö on 'foneemi', joka on konkreettisesti tuotettavan äänten abstrakti representaatio kielen fonologisessa järjestelmässä. Fonologia on oma kielitieteellinen tutkimusala. Toisaalta se voidaan käsittää myös fonetiikan osa-alueeksi. Fonologian ja fonetiikan välisen suhteen läheisyys vaihtelee koulukunnittain.

Fonologia on siis abstraktimpaa kuin fonetiikka, joka on keskittynyt puheen konkreettiseen tuottamiseen ja puheprosesseihin. Fonologiaa puolestaan kiinnostaa se abstrakti järjestelmä, joka on puheen taustalla. Raja fonetiikan ja fonologian välillä on kuitenkin häilyvä, ja ne tukeutuvat väkisinikin jatkuvasti toisiinsa. Tässä oppaassa kumpikin on jatkuvasti mukana. Ranskan ääntämistä käsitellään pitkälti konkreettisia äänteitä heijastavien foneemien kautta. Foneemien eroja toisiin foneemeihin kuvataan distinktiivisten eli merkitystä erottelevien piirteiden kautta. Tällöin kyse on fonologiasta. Toisaalta konkreettista ääntämisprosessia kuvattaessa kyse on pikemminkin fonetiikasta, joka kuitenkin tukeutuu vahvasti fonologisen järjestelmän antamaan tietoon. Ääniesimerkeissä puolestaan kirjoitetut tekstit ja niiden ääntämisasut ovat fonologiaa, koska ne ovat paperilla kirjoitetussa muodossa ollessaan abstrakteja kielellisiä yksiköitä. Äänitallenteilta kuuluva puhe sen sijaan on jo fonetiikkaa, koska silloin kyse on konkreettisesta tuotoksesta, joka olisi hieman erilainen eri puhujien tuottamana.

5 Ks. myös Iivonen & Aulanko (2001).

1.1.3 Perusyksiköitä

1.1.3.1 Äänne (*son*) eli segmentti (*segment*)

Fonetiikan keskeisin yksikkö lienee 'äänne' (*son*) eli segmentti (*segment*). Kyse on pienimmästä mahdollisesta puheen yksiköstä, joka voidaan erottaa kuulon avulla muista yksiköistä. Kuten tunnettua, ääniteitä on kahta päätyyppiä: vokaaleja (*voyelles*) ja konsonantteja (*consonnes*). Fonetiikassa ja etenkin fonologiassa vokaaleista käytetään usein lyhennettä *V* ja konsonanteista lyhennettä *C*. Täten sanojen ja tavujen äänneasujen rakennetta voidaan kuvata niin sanottujen *CV*-kaavioiden avulla. Esimerkiksi sanan *chat*, 'kissa', äänneasu on /ʃa/⁶, jolloin äänneasun rakenne *CV*-kaavion avulla ilmaistuna on *CV* (eli konsonantti + vokaali). Sanan *vache*, 'lehmä', äänneasu on /vaʃ/ ja äänneasun rakenne *CVC*. Yleisin tavrakenne ranskassa on *CV*, joka esiintyy siis mm. juuri mainitussa yksitavuisessa sanassa *chat*. Tavuja on kuitenkin ranskassa myös montaa muuta tyyppiä: *CVC* (esim. /vaʃ/), *VC* (esim. /ɑʒ/), *CCV* (esim. /tʁɛ/), *VCC* (esim. /ɛtʁ/), jne.

1.1.3.2 Tavu (*syllabe*)

'Tavu'⁷ (*syllabe*) on toinen hyvin keskeinen yksikkö fonetiikassa ja fonologiassa. Foneettisesta näkökulmasta katsottuna merkittävää on se, että tavu on pienin puheen yksikkö, jonka pystyy luontevasti tuottamaan. Esimerkiksi yhdistelmän /vaʃ/ pystyy luontevasti lausumaan, koska kyse on kokonaisesta tavusta. Sen sijaan /v/ tai /ʃ/ ovat vaikeita tuottaa yksinään, koska ne eivät ole tavuja. Kuitenkin /a/ ääntyy luontevasti yksinäänkin. Tämä selittyy sillä, että /a/ on vokaali eikä konsonantti; se voi siksi muodostaa yksinäänkin tavun. Tavun rakenteessa 'ydin' (*noyau*, engl. *nucleus*) on nimittäin ranskassa aina vokaali⁸, ja vokaali on tavun ainoa välttämätön osa. Muut osat ovat 'tavun alku' (*attaque*, engl. *onset*) ja tavun päättävä segmentti eli 'kooda' (*coda*). Jos tavulla ei ole koodaa, kyseessä on 'avotavu' (*syllabe ouverte*). Esimerkiksi sanassa *université* /ynivɛʁsite/ ('yliopisto') tavut /y/, /ni/, /si/ ja /te/ ovat avotavuja. Tavu /vɛʁ/ puolestaan 'umpitavu' (*syllabe fermée*), koska siinä on ytimen (/ɛ/) jälkeen vielä kooda (/ʁ/). Ytimen ja

6 Yleisen käytännön mukaisesti fonologiset yksiköt annetaan tässä oppaassa vinoviivojen / / välissä. Foneettisista symboleista löytyy lisätietoa alaluvusta 1.2.

7 Tässä on kyse fonologisista tavuista eikä kirjoitetun kielen graafisista tavuista. Ranskassa kirjoitetun kielen tavutus vastaa usein fonologista tavutusta. Joitakin erojakin kuitenkin on. Ks. esim. Grevisse & Goosse (2008: 36–37).

8 Joitakin poikkeuksiakin kuitenkin on. Esimerkiksi halveksuntaa tai välinpitämättömyyttä ilmaiseva interjektio /pʁ(t)/, pʁf(t) (suomeksi lähinnä 'pah'), jossa on ainoastaan konsonantteja.

koodan muodostamaa kokonaisuutta kutsutaan 'riimiksi' (*rime*). Esimerkiksi tavussa /vɛʀ/ riimin muodostavat /ɛ/ ja /ʀ/. Avotavussa /y/ ydin ja riimi muodostuvat kumpikin pelkästä ydinsegmentistä, /y/, koska koodaa ei ole.

Tavun ydin on välttämätön kaikissa kielissä. Ranskassa ydin on aina vokaali, ja ranskan tavuissa on aina vain yksi vokaali. Vielä muinaisranskan aikaan oli diftongeja, mutta ne katosivat keskiranskan aikana (~ v. 1350–1600). Tavun alku ja kooda eivät ole välttämättömiä kaikissa kielissä. Ranskassa ne eivät ole välttämättömiä.

Taulukko 1 havainnollistaa umpitavun /vaʃ/ rakennetta (esim. sanassa *vache*, 'lehmä').

Attaque	Rime	
	Noyau	Coda
v	a	ʃ

Taulukko 1: Umpitavun /vaʃ/ rakenne

Tavussa /vaʃ/ on siis pakollisen vokaaliytimen (/a/) lisäksi myös tavun aloitava konsonantti /v/ sekä tavun päättävä konsonantti eli kooda /ʃ/. Ydin ja kooda (/aʃ/) muodostavat yhdessä tavun riimin.

Taulukko 2 puolestaan havainnollistaa avotavun /a/ rakennetta (esim. yksitavuisessa prepositiossa 'à').

Attaque	Rime	
	Noyau	Coda
∅	a	∅

Taulukko 2: Avotavun /a/ rakenne

Kuten kaavio osoittaa, kyseisessä tavussa on ainoastaan ydin (/a/). Myös riimi muodostuu siis tässä pelkästä ytimestä. Tavun alku ja kooda ovat tyhjiä (*nulle/vide/absente*). Kaavioissa tyhjää roolia merkitään usein ∅-symbolilla. (Kyseinen symboli on ranskassa hieman harhaanjohtava, koska samaa merkkiä käytetään myös pyöreästä puolisuuppeasta etuvokaalista /ø/. Ranskan tavuissa kuitenkin ainoastaan ydin voi olla vokaali, joten väärinkäsityksiä ei pitäisi syntyä.)

Ydin muodostuu ranskassa aina yhdestä vokaalista. Sen sijaan tavun alku ja kooda voivat sisältää useita konsonantteja. Esimerkiksi umpitavussa /tʀɛtʀ/ (*traitre*, 'petturi, kavaltaja') sekä tavun alku että kooda muodostuvat kahdesta segmentistä. Taulukko 3 havainnollistaa kyseisen tavun rakennetta.

Attaque	Rime	
	Noyau	Coda
tR	ε	tR

Taulukko 3: Umpitavun /tʁɛtʁ/ rakenne

Tavun alku muodostuu siis tässä konsonanteista /tʁ/, ydinvokaalista /ɛ/ ja kooda konsonanteista /tʁ/. Tavun riimi on toisin sanoen /ɛtʁ/.

Fonologinen tavujako ranskassa⁹

Tavujako on ranskassa useimmiten vokaalin ja sitä seuraavan konsonantin välissä. Säännön voi ilmaista myös niin, että tavallisesti kahden vokaalin väliin jäävä konsonantti liittyy jälkimmäiseen tavuun. Esimerkiksi sanoissa /pa/ + /pa/ (*papa*, 'isä') ja /a/ + /ne/ (*année*, 'vuosi') tavujako tulee vokaalin ja sitä seuraavan konsonantin väliin. Joskus tavujako on kuitenkin kahden konsonantin välissä. Esimerkkejä tästä ovat sanat /ʁɛs/ + /te/ (*rester*, 'pysyä, jäädä, viipyä') ja /ʁis/ + /ke/ (*risquer*, 'vaarantaa, ottaa riski'). Näissä tapauksissa tavujako tulee konsonanttien väliin, koska ranskassa /s/ ja sitä seuraava konsonantti jakautuvat aina eri tavuihin¹⁰.

Mikäli jotakin klusiilia (/k/, /g/, /t/, /d/, /p/, /b/)¹¹ tai frikatiivia /f/ tai /v/¹² seuraa jokin likvida (/l/ tai /ʁ/)¹³, konsonanttien väliin ei tule tavujakoa, vaan ne siirtyvät kummatkin seuraavaan tavuun. Täten esimerkiksi sanassa *après* ('jälkeen') tavujako tulee vokaalin ja konsonantin väliin /a/ + /pʁɛ/, koska klusiilia /p/ ja likvidaa /ʁ/ ei eroteta toisistaan. Samoin sanassa *tableau* ('taulu'), jossa klusiili /b/ ja likvida /l/ ovat peräkkäin, tavujako tulee ennen kumpaakin konsonanttia: /ta/ + /blo/.

Yleensä ranskassa tavujaot asettuvat niin, että tavujen alut voisivat olla myös sanojen alkuja. Esimerkiksi sanassa *fermer* ('sulkea, laittaa kiinni') tavujako tulee konsonanttien väliin /fɛʁ/ + /me/, koska */ʁm/ ei ole mahdollinen alku ranskassa. Sen sijaan esimerkiksi sanassa *siffler* ('viheltää') tavujako tulee vokaalin ja konsonantin väliin /si/ + /fle/, koska /fl/ on mahdollinen alku ranskassa.

9 Ks. myös Malmberg (1976).

10 Poikkeuksia tähän sääntöön ovat tieteelliset ja vierasperäiset sanat, kuten esimerkiksi *stabilité* ('lujuus, kestävyys, vakaus') ja *star* ('tähti, stara' engl. sanasta *star*).

11 Klusiileja eli umpiäänteitä käsitellään luvussa 8.

12 Frikatiiveja eli hankausäänteitä käsitellään luvussa 10.

13 Likvidoja käsitellään luvussa 9.

Foneettinen tavujako ranskassa

Puheessa konkreettisesti esiintyvät tavut ovat foneettisia tavuja. Ne ovat ranskassa pääsääntöisesti avotavuja, koska saman rytmijakson¹⁴ sisällä kahden vokaalin väliin jäävä konsonantti siirtyy aina seuraavan tavun alkuun. Tavurajat eivät täten aina mene yksiin sanarajojen kanssa. Tavujen määrän saa selville laskemalla vokaalit, sillä kuten fonologisissa tavuissa, myös ranskan foneettisissa tavuissa on aina vain yksi vokaali. Tavujen määrä riippuu täten mm. äännetyistä *e caduc* -äänteistä¹⁵ sekä assimilaation määrästä¹⁶.

Esimerkiksi huolittelematonta arkipuhetta kuvaavassa lausumassa *Si j' l'ai pas fait c'est à cause de toi* [si + ʒle + pa + fe + se + ta + ko:z + də + twa]¹⁷ ('Jos en tehnyt sitä, se johtui sinusta') on yhdeksän tavua¹⁸. Siinä sanat *j' l'ai* muodostavat vain yhden tavun [ʒle] *e caduc* -äänteen putoamisen takia sanan *je* lopusta. Huolitellussa kielenkäytössä tavuja olisi enemmän, koska silloin *e caduc* -äänne säilyisi ([ʒə]). Lisäksi kieltosana *ne* luultavasti säilyisi, mikä toisi myös yhden tavun lisää: *je ne l'ai pas* ([ʒə + nə + le + pa]). Joka tapauksessa rekisteristä (huoliteltu vs. huolittelematon puhe) riippumatta [t] kohdassa *c'est à cause* siirtyy samaan tavuun seuraavan sanan kanssa [se + ta], koska kahden vokaalin väliin jäävä konsonantti siirtyy siis ranskassa aina seuraavan tavun alkuun sanarajoista riippumatta¹⁹.

1.1.3.3 Sana (*mot*)

'Sana' on yksikkö, jota käytetään erityisesti fonologiassa. *Monosyllabe*-termi viittaa yksitavuiseen sanaan. Esimerkiksi sana *chat* on yksitavuinen. *Poly-syllabe*-termi puolestaan viittaa monitavuiseen sanaan (esim. *université*). Kaksitavuudesta sanasta käytetään myös termiä *dissyllabe* ja kolmitavuudesta termiä *trisyllabe*. Usein *polysyllabe*-termiä käytetään kuitenkin *monosyllabe*-termin

14 'Rytmiakso' on puheessa esiintyvä sanaryhmä, joka vastaa useimmiten kieliopillista lauseketta. Esimerkiksi substantiivilauseke *un vieux monsieur* ('vanha herra') on rytmijakso. Samaa rytmijaksoon kuuluvat siis pääsana ja sen määreet. Rytmiakso päättyy painolliseen tavuun. (Lisää rytmijakson käsitteestä luvussa 2.1)

15 Termillä *e caduc* viitataan painottomaan [ə]-äänteeseen, joka toisinaan ääntyy ja toisinaan putoaa pois mm. puhujan valitsemasta rekisteristä riippuen (esim. huoliteltu viralliselta vaikuttava kielenkäyttö vs. huolittelematon arkipuhe). (Lisää *e caduc* -äänteestä luvussa 2.3)

16 'Assimilaatiolla' tarkoitetaan äänneiden sulautumista toisiinsa. Äänneet voivat myös kokonaan kadota assimilaation vaikutuksesta. (Lisää assimilaatiosta luvussa 2.9)

17 Foneettiset yksiköt annetaan vakiintuneen käytännön mukaisesti hakasulkeissa [].

18 Léon (1992: 96–97) antaa samankaltaisen esimerkin.

19 Tosin huolittelemattomassa puheessa [t] voisi tässä kohdassa jäädä kokonaan pois.

vastakohtana viittaamaan kaikkiin sellaisiin sanoihin, joissa on enemmän kuin yksi tavu.

1.1.3.4 Foneemi (*phonème*)

'Foneemi' on erittäin keskeinen yksikkö fonologiassa. Se on puhutun kielen pienin yksikkö. Foneemi on kielen abstraktin rakenteen osa. Se on siis nimenomaan abstrakti eikä konkreettinen yksikkö. Foneemeja ovat esimerkiksi /y/, /i/ ja /m/. Puheessa foneemit realisoituvat 'äänteinä'. Kutakin foneemia kuvaa rajallinen määrä piirteitä, kun taas äänneillä on rajaton määrä piirteitä. Sama foneemi voi realisoitua hieman eri tavoin esiintymisyhteydestä ja puhujasta riippuen. Foneemilla ei itsessään ole merkitystä, mutta sillä on merkitystä erotteleva tehtävä. Esimerkiksi sanoissa *mère* ('äiti') ja *père* ('isä') foneemeilla /m/ ja /p/ on merkitystä erotteleva tehtävä, sillä sanojen välinen merkitysero syntyy niiden oppositiosta. Ranskassa on 36 foneemia, joista 15 on vokaaleja ja 21 konsonantteja.

1.1.3.5 Allofoni (*allophone*)

'Allofoni' on foneemin konkreettinen ilmentymä puheessa. Toisin sanottuna se on foneemin variantti. Yhdellä foneemilla voi olla rajaton määrä allofoneja. Allofoneilla voi olla rajaton määrä fyysisiä ominaisuuksia, kun taas foneemeita erottaa toisistaan vain rajallinen määrä distinktiivisiä piirteitä. Tietyn kielen puhujat mieltävät saman foneemin allofonit samaksi äänneeksi foneettisista eroista huolimatta. Allofonien väliset erot eivät siis ole distinktiivisiä. Esimerkiksi ranskassa foneemilla /m/ on myös soinniton allofoni [m̥], joka esiintyy esimerkiksi sanassa *matérialisme* ('materialismi', [materjalism̥]). Samoin foneemilla /r/ on myös apiko-alveolaarinen allofoni /r̥/, joka esiintyy alueellisena varianttina tietyillä alueilla ainakin Ranskassa ja Kanadassa. Allofonien välinen vaihtelu voi olla joko 'kombinatorista' tai 'vapaata'. Kombinatorisessa vaihtelussa allofonin valinnan määrää sen foneettinen ympäristö, kun taas vapaassa vaihtelussa foneettinen ympäristö ei ole määräävä tekijä.

1.1.3.6 Minimipari (*paire minimale*)

'Minimipariksi' kutsutaan kahta kielen sanaa, joilla on eri merkitys ja joita erottaa toisistaan vain yksi foneemi. Minimipareja etsitään kommutaatiotestin (*test de commutation*) avulla. Jos esimerkiksi sanan *peau* (/po/, 'iho') ensimmäinen foneemi /p/ muutetaan foneemiksi /b/, saadaan sana *beau* (/bo/, 'kaunis'). Foneemit /p/ ja /b/ muodostavat täten opposition (*opposition*) ja sanat *peau* ja *beau* minimiparin. Minimiparissa *qui* (/ki/, 'kuka') ja *cou* (/ku/, 'kaula') opposition muodostavat foneemit /i/ ja /u/. Myös esimerkiksi sanat *vit* (/vi/,

'elää') ja *vue* (/vy/, 'näköala', 'näkö') ovat minimipari. Siinä opposition muodostavat foneemit /i/ ja /y/.

On tärkeää huomata, että minimipari määritellään siis nimenomaan sanojen fonologisen muodon eikä kirjoitusasun perusteella. Minimipareissa *mère* (/mɛR/) ja *père* (/pɛR/) sekä *peau* (/po/) ja *beau* (/bo/) myös sanojen kirjoitusasut sattuvat olemaan sellaiset, että niitä erottaa toisistaan vain yksi grafeemi (ts. kirjain). Tämä ei kuitenkaan ole relevanttia minimiparin määrittelyn kannalta.

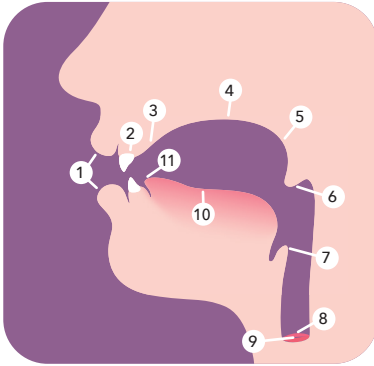
1.2 FONEETTISET SYMBOLIT

Maailmassa on noin 5000–8000 kieltä (Ashby & Maidment 2005: 2). Kaikkien kielten äänteet voidaan kuitenkin kuvata alle 300 symbolilla, koska tuotamis- ja ääntöelimet eivät vaihtele kielittäin. Jotkut äänteet – kuten [a], [i], [k] ja [t] – esiintyvät lähes kaikissa kielissä. Toiset äänteet puolestaan esiintyvät vain harvoissa kielissä. Esimerkiksi englannin [θ] sanassa *think* ja [ð] sanassa *they* ovat harvinaisia.

The International Phonetic Alphabet eli *IPA* on järjestelmä, jossa annetaan foneettinen symboli jokaiselle ihmiskielessä erottelevasti eli distinktiivisesti käytetylle äänteelle. IPA-symbolit ääninäytteineen löytyvät internetistä osoitteesta <http://web.uvic.ca/ling/resources/ipa/charts/IPA1ab/IPA1ab.htm> [25.2.2015]. IPA-symbolit perustuvat latinalaiseen aakkostoon, joskin joitakin merkkejä on tuotu myös kreikkalaisista aakkosista. Symboleihin on myös keksitty kokonaan uusia muotoja, jotka voivat olla esimerkiksi eräänlaisia kirjainyhdistelmiä (esim. ranskan [ɲ]-äänne sanan *vigne*, 'viinitarha', lopussa). Foneettisten symbolien ympärillä käytetään hakasulkeita []. Isolla ja pienellä kirjaimella on ero. Täten esimerkiksi [g] ja [ɔ] tarkoittavat eri äännettä. Kirjaimia voidaan myös kääntää nurinpäin ja ylösalaisin. Esimerkiksi: [ɾ], [ʁ], [e], [ə] ja [ɘ]. Diakriittien eli pienten lisämerkkien avulla saadaan esiin lisää piirteitä. Esimerkiksi diakriitin ~ avulla voidaan ilmaista ranskan nasaaliäänteet: [ɛ̃], [ã], [œ̃] ja [ɔ̃].

1.3 ÄÄNTÖELIMET JA -PAIKAT

Kuva 1 havainnollistaa keskeisimpiä ääntöelimiä ja -paikkoja sekä niiden nimityksiä suomeksi ja ranskaksi. Suluisissa olevat termit ovat adjektiiveja, jotka vastaavat kutakin ääntöelintä. Adjektiiveja käytetään ääntämispaikkojen ilmaisemisessa. Esimerkiksi /v/ on 'soinnillinen labio-dentaalinen frikatiivi' (*fricative labio-dentale sonore*), koska se tuotetaan siten, että alahuuli painautuu yläleuatampaita vasten.

Kuva 1: Keskeisimmät ääntöelimet ja -paikat

1. *lèvres* (f. pl.), 'huulet' (*labial*, 'labiaalinen')
2. *dents* (f. pl.), 'hampaat' (*dental*, 'dentaalinen')
3. *alvéoles* (f. pl.), 'hammasvalli' (*alvéolaire*, 'alveolaarinen')
4. *palais* (m.), 'kitalaki' (*palatal*, 'palataalinen')
5. *voile* (m.) *du palais*, 'kitapurje' (*vélaire*, 'velaarinen')
6. *luette* (f.), 'kitakieleke' (*uvulaire*, 'uvulaarinen')
7. *pharynx* (m.), 'nielu' (*pharyngal*, 'faryngaalinen')
8. *larynx* (m.), 'kurkunpää' (*laryngal*, 'laryngaalinen')
9. *glotte* (f.), 'äänirako' (*glottal*, 'glottaalinen')
10. *dos* (m.) *de la langue*, 'kielenselkä' (*dorsal*, 'dorsaalinen')
11. *apex* (m.), 'kielengkärki' (*apical*, 'apikaalinen')

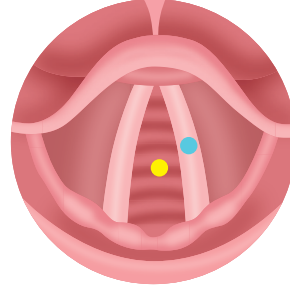
Mainittuja termejä voidaan siis myös yhdistää. Esimerkiksi /t/, /n/ ja /d/ ovat apiko-dentaalisia konsonantteja, jotka tuotetaan siten, että kielenkärki (*apex*) painautuu hampaita (*dents*) vasten. Termejä voidaan myös tarkentaa etuliitteillä 'pre-', 'medio-' ja 'post-'. Esimerkiksi /z/ ja /s/ ovat pre-dorso-alveolaarisia konsonantteja. Ne tuotetaan siten, että kielenselän (*dos de la langue*) etuosa painautuu hammasvallia (*alvéoles*) vasten.

Hampailta (*dents*) viitataan ranskan äänneistä puhuttaessa käytännössä aina yläetuhampaisiin. Huulten (*lèvres*) osalta sekä ylä- että alahuuli ovat relevantteja. Termi 'bilabiaalinen' (*bilabial*) viittaa siihen, että kumpikin huuli on käytössä. Kielestä erotetaan pääpiirteissään kaksi osaa: kielenkärki (*apex*) sekä kielenselkä (*dos de la langue*). Yläetuhampaiden ja ikenen takana sijaitsee epätasainen kalteva pinta, hammasvalli (*alvéoles*). Kitalaki (*palais*) on kova litteähkö alue, joka sijaitsee suun etuosassa hammasvallin takana. Kitalaen takana oleva pehmeä alue puolestaan on kitapurje (*voile du palais*). Ikään kuin kitapurjeen jatkona oleva "nipukka" (ks. kuva 2) on kitakieleke (*luette*).

Kitakielekkeen jälkeen alkaa nielu (*pharynx*). Kurkunpää (*larynx*) sijaitsee vielä jonkin matkaa nielua alempana. Pystyt löytämään sen koskettamalla kaulasi keskiosaa sormenpäilläsi sanoessasi esimerkiksi [aaaaa] tai [eeeeee] ja etsimällä värähtelyä. Tämä johtuu siitä, että vokaaleja tuotettaessa äänihuulet (*cordes vocales*) värähtelevät. Äänihuulet sijaitsevat kurkunpäässä (ks. kuva 3). Niiden väliin jäävä aukko on äänirako (*glotte*) (ks. kuva 3).

Kuva 2: Kitakieleke

Kuva 3: Kurkunpää, äänihuulet ja äänirako

1.4 RANSKAN FONEEMIT

Alle on listattu ranskan foneemit, 15 vokaalia²⁰ ja 21 konsonanttia²¹. Kunkin foneemin jälkeen annetaan yksi esimerkkisana, jossa kyseinen foneemi esiintyy.

Vokaalit (voyelles):

- /i/ *nid* /ni/ ('pesä')
- /e/ *fée* /fe/ ('haltijatar')
- /ɛ/ *être* /ɛtr/ ('olla', 'olemassaolo', 'olento')
- /a/ *rat* /ra/ ('rotta')
- /y/ *vue* /vy/ ('näköala', 'näkymä', 'näkö')
- /ø/ *nœud* /nø/ ('solmu')
- /œ/ *seul* /sœl/ ('yksin', 'yksinäinen', 'ainoa')
- /u/ *bout* /bu/ ('pää', 'loppu', 'pätkä')
- /o/ *beau* /bo/ ('kaunis', 'komea')
- /ɔ/ *poste* /pɔst/ ('posti', 'asema', 'paikka')
- /ɑ/ *âme* /ɑm/ ('sielu', 'mieli')

20 Ranskan vokaalien määrä voi olla 15 tai 16 riippuen siitä, lasketaanko *e caduc* -äänne ([ə]) mukaan. Tässä kirjassa sitä ei ole laskettu foneemiksi. Perusteet tähän löytyvät kohdasta 2.3.

21 Ranskan konsonanttien määrä voi laskentatavasta riippuen olla 20 tai 21. Tässä kirjassa omaksutussa laskentatavassa se on 21, sillä /ŋ/ on laskettu mukaan. Kyseinen foneemi esiintyy ainoastaan vierasperäisissä (lähinnä englannista lainatuissa) sanoissa, joten sitä ei aina lasketa mukaan ranskan foneemeihin.

Konsonantit (consonnes):

- /b/ *membre* /mãbr/ ('jäsen')
- /d/ *dos* /do/ ('selkä')
- /g/ *gout* /gu/ ('maku', 'makuasti')
- /p/ *pot* /po/ ('purkki', 'kannu')
- /t/ *porte* /pɔrt/ ('ovi')
- /k/ *cave* /kav/ ('kellari')
- /m/ *mère* /mɛr/ ('äiti')
- /n/ *canne* /kan/ ('kävelykeppi')
- /ɲ/ *agneau* /aɲo/ ('karitsa')
- /ŋ/ *parking* /parkiŋ/ ('pysäköintialue')
- /l/ *lit* /li/ ('vuode')
- /ʀ/ *lettre* /lɛtr/ ('kirje')
- /v/ *sauvage* /sovaʒ/ ('villi')
- /z/ *base* /baz/ ('perusta', 'pohja')
- /ʒ/ *jeune* /ʒœn/ ('nuori')
- /f/ *cafard* /kafar/ ('torakka', 'kantelija')
- /s/ *savon* /savɔ̃/ ('saippua')
- /ʃ/ *planche* /plãʃ/ ('lauta')
- /j/ *œil* /œj/ ('silmä')
- /ɥ/ *huile* /ɥil/ ('öljy')
- /w/ *loi* /lwa/ ('laki')

● **Tehtävä 1/1:**

Ovatko seuraavat fonologiset tavut avotavuja vai umpitavuja?

- /po/ (*peau*, 'iho')
- /e/ ja /twal/ (*étoile*, 'tähti')
- /bjɛ̃/ (*bien*, 'hyvin')
- /mi/, /ze/ ja /rabl/ (*misérable*, 'kurja')

● **Tehtävä 2/1:**

Kuvaa tavut /po/, /e/, /twal/, /bjɛ̃/, /mi/, /ze/ ja /rabl/ CV-kaavioilla ja nimeä niiden osat termeillä

- *attaque*
- *coda*
- *noyau*
- *rime*

● **Tehtävä 3/1:**

Mitä eroa on foneemilla ja allofonilla?

● **Tehtävä 4/1:**

Keksi neljä ranskan minimiparia

- Kaksi sellaista, joissa opposition muodostavat konsonantit.
- Kaksi sellaista, joissa opposition muodostavat vokaalit.

Mitkä foneemit muodostavat opposition valitsemisessä minimipareissa?

● **Tehtävä 5/1:**

Keksi yksi esimerkkisana kustakin ranskan foneemista. Voit käyttää apunasi sanakirjaa, johon on merkitty sanojen ääntöasut.